

In de naam van de kapitalist, de vrek en de heilige... (deel 1)

We leven in een tijdperk waar het verlangen zich in alle staten bevindt. In 'Fonction et champ' wees Lacan (1966a, p.321) er op dat men als psychoanalyticus zicht moet hebben op de subjectiviteit van de eeuw waarin hij leeft. Men kan geen wegwijzer zijn naar het reële, voor de vele levens die het effect zijn van het symbolische, als men zich als een kluizenaar afschermt van de maatschappij waarvan men deel uitmaakt. Als er in deze maatschappij iets het verlangen domineert en dereguleert, dan is dit wel het kapitalistische discours. Wij zijn het onszelf verplicht om dit eens naderbij te bekijken en na te gaan welke positie we hierbij vanuit de psychoanalyse kunnen innemen.

In een eerste deel ga ik in op de kapitalistische ideologie, de positie van de vrek en het onbewuste als kapitalistisch systeem. In een tweede deel (dat later gepubliceerd wordt) zal ik ingaan op de positie die de psychoanalyticus in een dergelijk systeem kan innemen, namelijk deze van wat Lacan de 'lathouse' noemt en de heilige.

Een structureel onbehagen en de kapitalistische oplossing.

In januari 2013 kon men in de media lezen dat er 238,6 miljard euro op de geregementeerde Belgische spaarboekjes stond. Een jaar later was dit bedrag 252,2 miljard. De Belg zou rijker zijn dan ooit en dit midden in een zogenaamde economische crisis. Het heeft er alle schijn van dat we een groot deel van ons beschikbaar inkomen sparen en dit terwijl uit de berichtgeving blijkt dat er amper iets aan verdiend wordt. (De Standaard, 2014)

Een reactie van de overheid bleef niet uit. Ze spoort de burger aan om het geld opnieuw te doen circuleren. De recente volkslening is hier een mooi voorbeeld van. Een ander voorbeeld is het idee van minister Geens om de burger te laten investeren via crowdfunding (HLN, 2014). De kluizen moeten leeggemaakt worden en de burgers moeten meer consumeren. De regering sluit zich aan bij de ideologie van het kapitalisme, waarbij men er van uitgaat dat consumeren voor geluk en genot zorgt. Zo proberen ze een antwoord te bieden op een structureel onbehagen.

Freud (1930 [1929]) gaat dieper in op dit onbehagen en stelt dat het leven te zwaar is voor de mens en dat het enkel kan verdragen worden met de hulp van verzachtende middelen. Hij suggereert dat er verschillende manieren zijn om met het onbehagen om te gaan: Een sterke afleiding waardoor we onze ellende minder erg inschatten dan ze in werkelijkheid is, grijpen naar surrogaatbevredigingen die de ellende milder en verdovende middelen die ons

ongevoelig maken voor het onbehagen. Tenslotte heeft hij het ook nog over de religie. Interessant aan religie is dat het een collectieve oplossing is. Iedereen wordt eenzelfde manier opgedrongen om het geluk te bereiken. Het kapitalistische systeem beantwoordt aan elk van deze punten en er ontstaat een collectieve neurose: 'consumenten zorgt voor geluk en genot'.

Dit brengt verschillende problemen met zich mee. Het kapitalisme is een ideologie die het subject opjaagt om geluk of genot te bereiken. De consumptiecultuur houdt zich bezig met het 'meer' en fixeert zich op het idee van een ultieme bevrediging. Het mikt op het nooit eindigende proces van winst. Laurent (2012) wijst er ons op dat het discours vereist dat we ondernemers moeten worden en ons leven dienen te maximaliseren. We zouden meer moeten denken, maar vooral meer moeten genieten.

Er zal altijd wel een gevoel van bevrediging ervaren worden, maar nooit bereiken we dit echt volledig. Freud (2006 [1929]) merkt op dat wat men in strikte zin geluk noemt, het gevolg is van een plotselinge bevrediging van behoeftes en in zijn aard vluchtig is. De kapitalistische ideologie ontkent het structurele aspect van het onbehagen en wijst ons met de vinger: Dat we niet gelukkig zijn wordt gezien als een falen waar we zelf schuld aan hebben.

De vrek

Een manier om te ontsnappen aan deze alles verslindende machine is het stopzetten van de consumptie. Hier ontmoeten we de vrek. Hij laat het geld niet circuleren, maar sluit zich op met zijn schat.

Lacan verwijst in zijn zesde seminarie (2013 [1958-1959]) verschillende keren naar de vrek en de theorie over de vrek van Simone Weil. Hij focust zich op de vraag die Weil zich stelt: 'Als we maar eens wisten wat de vrek in zijn privé-kastje achter slot en grendel houdt, dan zouden we al heel wat van het verlangen afweten.'¹ De theorie van Weil over het verlangen stelt dat men een dimensie van gratie verwacht, van een permanent openstaan voor een bevrediging die nog moet komen. Voor haar is dit wat de vrek doet: hij installeert deze opening door niet te genieten van het object van zijn verlangen. Lacan pikt deze theorie op en stelt dat het net om in leven te blijven is dat de vrek zich, met zijn object kleine a, het object van zijn verlangen, in een afgebakende ruimte opsluit. Het probleem bij de vrek, net als bij de

¹ 'Si l'on savait ce que l'avare enferme dans sa cassette, on en saurait beaucoup sur le désir.' (Lacan, 2013 [1958-1959]), p. 442)

kapitalist, is dat de dimensie van het verlangen miskend wordt. Het object van verlangen wordt er gematerialiseerd en hij staart zich blind op het geviseerde object als een ezel op een wortel.

Een schemeroorlog

We stellen dus de vrek tegenover de kapitalist. De vrek pot zijn schat op en de kapitalist maakt zijn schat groter door het te laten circuleren. De eerste wil vooral niets verliezen. De laatste mikt op het nooit eindigende proces van ‘winst maken’. Wat ze gemeenschappelijk hebben, is een eindeloze honger naar rijkdom. Waar we de vrek een ‘waaninnige kapitalist’ zouden kunnen noemen, is de kapitalist een ‘rationele vrek’. Het verzamelen van de schat, waar de vrek naar streeft door zijn geld uit circulatie te houden, maar het zo levenloos maakt, wordt door de kapitalist bereikt door het in circulatie te brengen. De kapitalist kent zijn hoogdagen als de economie bloeit, de vrek triomfeert bij een economische crisis. Het probleem voor de vrek is dat dit hem vaak een dankbaar slachtoffer maakt in tijden van crisis.

Ik zou dus stellen dat we de kapitalistische ideologie in een soort van permanente schemeroorlog tegenover de logica van de vrek zien verschijnen. Het kapitalisme wil dat we consumeren, genieten, encore! Het discours van de vrek probeert daarentegen op zijn manier de dimensie van het verlangen te installeren. Beide miskennen echter het object-oorzaak-van-verlangen.

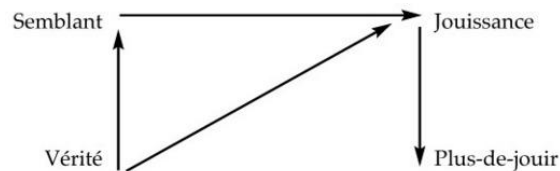
Hoe verhoudt de psychoanalyse zich hier nu tegenover?

Het onbewuste en het meer-aan-genieten.

De psychoanalyse werkt met het onbewuste. Miller merkt op dat Lacan nooit geaarzeld heeft om te stellen dat het meesterdiscours dezelfde structuur heeft als het discours van het onbewuste (Miller, 2005). Vanuit de psychoanalyse antwoorden we op dit meesterdiscours met het analytische discours. Hoe verhoudt de kapitalistische ideologie zich nu tot dit meesterdiscours en tot het onbewuste?

Het zou een vergissing zijn om te denken dat het kapitalistische discours de antagonist van het onbewuste is. In ‘De droomduiding’ spreekt Freud (2006 [1900]) reeds over de kapitaalbezitter die de psychische kosten van de droom voor zijn rekening neemt. Het onbewuste becijfert het genot.

De interpretatie, die Lacan (1973 [1964]) gelijk stelt aan het onbewuste, is een genotsvolle onderneming. In het seminarie ‘... ou pire’ gaat Lacan (2011 [1971-1972]) nog een stap verder en voegt hij een nieuwe dimensie toe aan de discoursformules. Op de plaats van het product wordt een meer-aan-genieten verondersteld.

Figuur 1: Plus-de-jour

Het meesterdiscours of het onbewuste is in essentie kapitalistisch aangezien het een meer-aan-genieten creëert (Lacan, 1991 [1969-1970]). We kunnen stellen dat het onbewuste, dat interpreteert, een meer-aan-genieten inboekt onder de vorm van een meerwaarde. De meerwaarde die zich hier opstapelt stopt niet van zich te schrijven en verschijnt onder de waarde van een symptoom (André, 1992).

Dit past bij een interne verschuiving in het kapitalisme. Waar het in het klassieke kapitalisme draait om de arbeid van de slaaf, waar de kapitalist van profiteert, wordt deze meerwaarde nu niet meer geconsumeerd, maar opnieuw geïnvesteerd in het productieproces zelf. Het gaat enkel nog om de ‘cashflow’. In het huidige kapitalistische systeem wordt er niet meer genoten van de meerwaarde, maar bevindt het genot zich in het produceren zelf. Hierdoor komen we in een eindeloos proces van méér produceren en consumeren. (Lacan, 2001)

We kunnen hier lessen uit trekken voor de analytische kuur. Als de analyticus interpreteert zoals het onbewuste, dan stemt hij de harmonie van het subject van het onbewuste af op een kapitalistische ideologie. Het onbewuste wil geïnterpreteerd worden en de analyticus zal hier interpreteren in navolging van het onbewuste. Aan de S1 wordt een eindeloze reeks van S2's toegevoegd. Een betekenaar vraagt om een interpretatie van een tweede betekenaar en samen creëren ze betekenis, die leidt tot een eindeloze interpretatiewaan. Het is een genot dat we bijvoorbeeld, in verwijzing naar Freud, kunnen terugvinden in het eindeloos bespreken van dromen. Het zet de weg open naar een oneindige analyse. De sessies nemen hier de vorm aan van een semantische eenheid, waar de S2 een

interpunctie aanbrengt in de uitwerking van de waan (André, 1992). Wil men de analyse ooit tot een einde brengen, dan moet men dit zien te stoppen.

Tegenover deze interpretatiemachine moet de analyticus sessies plaatsen die een a-semantische eenheid zijn en die het subject terugbrengen naar de opaakheid van zijn genot (Miller, 1996). We moeten daarbij opmerken dat beide types sessies essentieel zijn. De ontcijfering is noodzakelijk daar het juist dit is wat zorgt voor een mogelijkheid tot interpretatie. Wat interessant is aan dit laatste type sessies is dat ze zich richt op een subjectieve breuk tussen het onbewuste en het kapitalisme. De analyticus kan hier door middel van zijn interpretatie tegen het onbewuste ingaan. Het gaat om een ontcijfering die geen betekenis geeft en die de eindeloze productie van zin stopzet.

We vinden hiervan een zeer mooie illustratie in de getuigenissen van Bruno de Halleux (2013[2012]). Tijdens zijn laatste analyse was er een nieuw symptoom verschenen. De minste associatie over zijn vader had een huilbui tot gevolg. Geërgerd door de tranen die telkens opnieuw rolden, vroeg hij aan zijn analyticus de betekenis van dit symptoom: 'Waarom deze tranen?' De reactie van de analyticus was: 'De tranen, dat is zeer mysterieus!'. Het antwoord van de analyticus is hier geen tweede betekenaar die een terugkeer kan maken naar een eerste betekenaar. De tranen kregen geen nieuwe betekenis die hem zo opnieuw zouden lanceren in een oneindige associatieve ketting, waar hij dan van zou kunnen genieten.

Het onderscheid tussen deze twee vormen van interpretatie wordt duidelijk bepaald door de positie die de psychoanalyticus zal innemen in de kuur. Lacan zal hiervoor verwijzen naar de positie van de heilige en de 'lathouse'. Dit bespreek ik in het volgende deel van deze tekst.

Bibliografie

André, S. (1992). Être un Saint. *Connaissez-vous Lacan?* Champ Freudien edition. Paris. Seuil.

| de Halleux, B. (2013 [2012]). Twingo. La Cause du désir n.83. Navarin éditeur, Paris, 56-59.
Vertaald in Inwit 11, p. 461-468

De Standaard. (18 april 2014). Belg Rijker dan ooit. Bron:
http://www.standaard.be/cnt/dmf20140418_01073309 afgehaald op 18 april 2014.

De Standaard. (6 maart 2014). Waarom blijven we massaal geld op het spaarboekje zetten ?
Bron: http://www.standaard.be/cnt/dmf20140306_01012162 afgehaald op 6 maart 2014.

Freud, S. (2006 [1929]). Het onbehagen in de cultuur. *Werken 9*, p. 456-532. Amsterdam. Boom.

Het Laatste Nieuws (10 februari 2014). Geens: Crowdfunding moet het nieuwe investeren worden. Bron:
<http://www.hln.be/hln/nl/942/Economie/article/detail/1790541/2014/02/10/Geens-Crowdfunding-moet-het-nieuwe-investeren-worden.dhtml> Afgehaald op 2 mei 2014

Lacan, J. (1966a). Fonction et champ de la parole et du langage en psychanalyse. *Ecrits*. Paris. Seuil. p. 237-323.

Lacan, J. (1973). La psychanalyse dans sa féférance au rapport sexuel. *Lacan in kali a*, p. 66.

Lacan, J. (1973 [1964]). *Le séminaire XI : Les Quatre Concepts Fondamentaux de la psychanalyse*. Paris. Seuil.

Lacan, J. (1991 [1969-1970]). *Le séminaire XVII : L'envers de la psychanalyse*. Paris. Seuil.

Lacan, J. (2001). Radiophonie, *Autres Ecrits*. Paris. Seuil. Paris. p. 403-448.

Lacan, J. (2011 [1971-1972]). *Le séminaire XIX : ... Ou pire*. Paris. Seuil.

Lacan, J. (2013 [1958-1959]). *Le séminaire VI : Le désir et son interprétation*. La Martinière. Paris.

Laurent, E. (2012). Fiks me alstublieft. *Inwit 8/9*. p. 421-431.

Miller, J.-A. (1996). L'interprétation à l'envers, *La Cause freudienne*, 32, 9-13.

Miller, J.-A. (2005). Une Fantaisie. *Mental* (15). p. 9-27.

